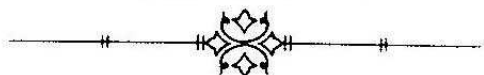

روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه قاجار

از شوال ۱۲۸۸ تا ذیحجه ۱۲۹۰ ق.

به انضمام سفرنامه اول فرنگ

www.ketab.ir

[جلد پنجم]

- www.ketab.ir
- ناصرالدین شاه قاجار، شاه ایران، ۱۲۴۷ - ۱۳۱۳ ق. - ۱۸۹۶ - ۱۸۵۱، Nasir al-Din Shah, Shah of Iran, 1831-1896.
- روزنامه سفر فرنگستان. سفر اول.
- روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه قاجار از شوال ۱۲۸۸ تا ذیحجه ۱۲۹۰ (به انضمام سفرنامه اول فرنگ) / به کوشش مجید عبدالمین.
- تهران: انتشارات دکتر محمود افشار، ۱۴۰۲.
- ۷۵۰ ص.: مصور، نمونه، عکس.
- مجموعه انتشارات ادبی و تاریخی موقوفات دکتر محمود افشار؛ شماره ۲۵۵. گنجینه اسناد و تاریخ ایران؛ ۷۵.
- ۶۰-۵-۶۴۴۱-۶۲۲-۹۷۸ شابک
- وضعیت فهرست نویسی
- فیبیا.
- کتابنامه: ص. [۷۲۱ - ۷۲۲].
- یادداشت
- نمایه.
- ناصرالدین شاه قاجار، شاه ایران، ۱۲۴۷-۱۳۱۳ ق. -- سفرها -- اروپا.
- ناصرالدین شاه قاجار، شاه ایران، ۱۲۴۷-۱۳۱۳ ق. -- خاطرات.
- سفرنامه های ایرانی -- قرن ۱۳ ق.
- Iranian Travelers' Writings -- 19th Century
- ایران -- تاریخ -- قاجاریان، ۱۱۹۳-۱۳۴۴ ق.
- Iran -- History -- Qajar Dynasty, 1779 - 1925
- روسیه -- سیرو سیاحت.
- Russia -- Description and Travel
- اروپا -- سیرو سیاحت.
- Europe -- Description and Travel
- عبدالمین، مجید، ۱۳۴۱-، گردآورنده.
- DSR ۱۳۶۹
- ۹۵۵/۰۷۴۵۰۴۲
- ۶۱۴۳۳۳۴
- شناسه افزوده
- رده بندی کنگره
- رده بندی دیویی
- شماره کتابشناسی ملی

روزنامه خاطرات ناصرالدین شاه قاجار

از شوال ۱۲۸۸ تا ذیحجه ۱۲۹۰ ق.

به انضمام سفرنامه اول فرنگ

[جلد پنجم]

www.setab.ir

به کوشش	مجید عبدالمین
گرافیست، طراح و مجری جلد	کاوه حسن بیگلر
لیتوگرافی	صدف
چاپ متن	مهارت نو
صحافی	فرد
تیراژ	۱۱۰۰ نسخه
چاپ دوم	۱۴۰۲

ناشر

انتشارات دکتر محمود افشار

خیابان ولی عصر، بالاتر از پارک وی، خیابان عارف نسب، کوی دبیرسیاقي (لادن)، شماره ۶
تلفن: ۲۲۷۱۷۱۱۴ دورنما: ۲۲۷۱۷۱۱۵

با همکاری انتشارات سخن

خیابان انقلاب، خیابان دانشگاه، خیابان وحید نظری، پلاک ۴۸
تلفن: ۶۶۹۵۳۸۰۴-۵ دورنما: ۶۶۴۰۵۰۶۲

تلفن تماس برای تحویل کتاب در تهران و شهرستان‌ها
۶۶۹۵۳۸۰۴-۵

فهرست مطالب

صفحه	مقدمه مصحح
۱	اخبار دارالخلافة، شوال المکرم ۱۲۸۸
۴	اخبار دارالخلافة، ذی قعدة ۱۲۸۸
۱۷	اخبار دارالخلافة، ذی حجة ۱۲۸۸
۳۴	اخبار دارالخلافة، محرم الحرام ۱۲۸۹
۴۷	اخبار دارالخلافة، صفر المظفر ۱۲۸۹
۵۱	اخبار دارالخلافة، ربیع الاول ۱۲۸۹
۵۷	اخبار دارالخلافة، ربیع الثاني ۱۲۸۹
۶۳	سفر کنار دریا، جمادی الاول ۱۲۸۹
۷۹	سفر کنار دریا، جمادی الثاني ۱۲۸۹
۱۰۶	سفر کنار دریا، رجب المرجب ۱۲۸۹
۱۱۴	اخبار دارالخلافة، رجب المرجب ۱۲۸۹
۱۱۷	اخبار دارالخلافة، شعبان المعظم ۱۲۸۹
۱۲۳	اخبار دارالخلافة، رمضان المبارک ۱۲۸۹
۱۲۸	اخبار دارالخلافة، شوال المکرم ۱۲۸۹
۱۴۴	اخبار دارالخلافة، ذی قعدة ۱۲۸۹
۱۴۸	اخبار دارالخلافة، ذی حجة ۱۲۸۹
۱۶۷	اخبار دارالخلافة، محرم الحرام ۱۲۹۰
۱۷۱	اخبار دارالخلافة، صفر المظفر ۱۲۹۰
۱۷۵	آغاز سفر فرنگستان، صفر المظفر ۱۲۹۰
۱۷۶	از طهران تا حاجی طرخان، صفر المظفر ۱۲۹۰
۱۷۹	از طهران تا حاجی طرخان، ربیع الاول ۱۲۹۰
۱۹۷	روسیه، ربیع الاول ۱۲۹۰
۲۳۲	روسیه، ربیع الثاني ۱۲۹۰
۲۳۸	آلمان، ربیع الثاني ۱۲۹۰

۲۷۶	بلژیک، ربیع‌الثانی ۱۲۹۰
۲۸۸	انگلیمس، ربیع‌الثانی ۱۲۹۰
۳۱۸	انگلیمس، جمادی‌الاول ۱۲۹۰
۳۴۱	فرانسه، جمادی‌الاول ۱۲۹۰
۳۸۲	سوییس، جمادی‌الاول ۱۲۹۰
۳۹۱	ایتالیاء، جمادی‌الاول ۱۲۹۰
۳۹۸	ایتالیاء، جمادی‌الثانی ۱۲۹۰
۴۰۴	اطریش، جمادی‌الثانی ۱۲۹۰
۴۳۵	ایتالیاء مجدد، جمادی‌الثانی ۱۲۹۰
۴۴۵	عثمانی، جمادی‌الثانی ۱۲۹۰
۴۶۸	عثمانی، رجب‌المرجب ۱۲۹۰
۴۷۲	قفقاز، رجب‌المرجب ۱۲۹۰
۴۹۲	درواه برگشت به ایران، رجب‌المرجب ۱۲۹۰
۵۰۲	اخبار دارالخلافه، شعبان‌المعظم ۱۲۹۰
۵۰۸	اخبار دارالخلافه، رمضان‌المبارک ۱۲۹۰
۵۱۴	اخبار دارالخلافه، شوال‌المکرم ۱۲۹۰
۵۲۴	اخبار دارالخلافه، ذی‌قعدۀ ۱۲۹۰
۵۳۴	اخبار دارالخلافه، ذی‌حجۀ ۱۲۹۰
۵۴۷	فهرست‌های چندگانه
۵۴۹	نام‌های اشخاص و القاب
۵۹۵	اسامی جغرافیایی
۶۲۱	مدنی، اجتماعی، اداری، ضرب‌المثل، اشعار و واژه‌های خاص
۶۷۱	طوائف، ایلات، خاندان‌ها و مذاهب
۶۷۷	گل‌ها، گیاهان و میوه‌جات
۶۸۱	حیوانات و جانداران
۶۸۷	کتب و رسالات
۶۸۹	بخش تصاویر
۷۲۱	مآخذ و منابع

به نام خدا

سنت نگارش روزنامه وقایع یومیه، خصوصاً به سبک و سیاق امروزی آن، در طی دو قرن اخیر و ابتدا از طریق آشنایی رجال کشور با فرهنگ اروپایی به ایران راه یافته است. تعداد قابل توجهی از رجال دوره قاجاریه، وقایع روزانه خود را در قالب روزنامه یا کتاب خاطرات به رشته تحریر درآورده‌اند که از بین آنها می‌توان به محمدحسن خان اعتمادالسلطنه، بهمن میرزا بهاءالدوله، حاج مخبرالسلطنه هدایت، عین‌السلطنه سالور، غلامعلی خان عزیزالسلطان و برخی دیگر اشاره کرد.

بخش مهمی از تاریخ معاصر کشور به دوره قاجاریه اختصاص دارد که خوشبختانه در طی دو دهه اخیر، پیش‌ریش مورد توجه پژوهشگران و علاقه‌مندان عرصه تاریخ معاصر قرار گرفته است، لیکن همواره مطالبی که توسط شخص پادشاه - به عنوان شخص اول مملکت - نگاشته می‌شده، از اهمیت خاص و ویژه‌ای برخوردار بوده است؛ چرا که آشنایی با افکار، روحیات، عادات و روند تصمیم‌گیری‌های وی، به درک بهتر از حوادث آن دوره تاریخ کمک می‌نماید؛ و شاید یکی از دلایل علاقه‌مندی پژوهشگران حوزه تاریخ به روزنامه‌های خاطرات ناصرالدین‌شاه نیز از همین منظر باشد.

با استناد به شواهد تاریخی، ناصرالدین‌شاه قاجار از سال‌های ابتدایی دوران سلطنت خود شروع به ثبت و ضبط وقایع روزانه خود نموده است^۱ و تا واپسین روزهای حیات خود به این امر مهم مبادرت ورزیده است.^۲ به همین جهت است که در عرصه تاریخ معاصر ایران، ناصرالدین‌شاه قاجار را یکی از سلاطین پُرنویس و اهل فضل و ادب برمی‌شمارند. به حقیقت این جمله درست است که این پادشاه، هم کتاب‌دار بود و هم کتاب‌خوان، و هم در زندگی خویش سعی بر آن نمود تا آثار مکتوبی از خود بر جای گذارد. آنچه مسلم است، تعداد زیادی از دست‌نوشته‌ها و مکتوبات او در آرشیوهای عمومی و خصوصی

۱. قدیمی‌ترین روزنامه خاطراتی که از ناصرالدین‌شاه مشاهده شده، مربوط به ربیع‌الثانی سال ۱۲۶۵ق. است.

۲. آخرین برگ از خاطرات روزانه ناصرالدین‌شاه مربوط به ۴۸ ساعت قبل از ترور وی در ۱۷ ذی‌قعدة ۱۳۱۳ق. می‌باشد.

وجود داشته که به دست پژوهش سپرده شده، و پس از استنساخ به طبع رسیده‌اند، اما نباید این نکته را از نظر دور داشت که تعداد زیادی از این دست‌نویس‌ها نیز در کنج مراکز آرشیوی وجود دارند که پژوهشی بر روی آنها صورت نگرفته و لازم است تا این اسناد نیز مورد واکاوی قرار گرفته، و به جهت استفاده محققان و پویشگران عرصه تاریخ و فرهنگ ایران‌زمین به عرضه عمومی گذارده شود. این نکته همواره قابل توجه است که آنچه از این پژوهش‌ها استخراج می‌شود، می‌تواند برخی از زوایای مهم تاریخ معاصر ایران را روشن ساخته و به بخشی از پرسش‌ها درباره روابط اجتماعی-سیاسی و فرهنگی آن دوران پاسخ گوید.

خوشبختانه بخش عظیمی از این روزنامه‌های خاطرات موجود است و در شرایط بسیار خوب، در سه مرکز مهم آرشیوی کشور، یعنی سازمان اسناد ملی ایران، مرکز اسناد تاریخی و کتابخانه سلطنتی، کاخ گلستان نگهداری می‌شود. بخشی از این روزنامه‌ها تا به امروز تصحیح و چاپ شده و مابقی آن نیز به یاری خداوند و همت پژوهشگران به چاپ خواهد رسید.

نکته حائز اهمیت در مورد مجموعه روزنامه‌های خاطرات ناصرالدین‌شاه این است که متأسفانه در طی سال‌های گذشته، برخی از مصححان محترم، بدون توجه به عواقب آن، به تصحیح بخش‌هایی از آلبوم‌های خاطرات اقدام کرده‌اند که این امر آسیب‌هایی را برای این مجموعه خاطرات در پی داشته است؛ به عنوان مثال، ۲۳۰ صفحه از آلبومی ۷۵۷ صفحه‌ای جدا و تحت عنوان *سفرنامه اول ناصرالدین‌شاه* به فرنگ به چاپ رسیده است حال آنکه ۵۲۷ صفحه دیگر این آلبوم کنار گذاشته شده و عملاً پژوهشی روی آن صورت نگرفته است. این اتفاق درباره آلبوم‌های دیگر نیز تکرار شده و تقریباً تمامی آلبوم‌های بیوتات محفوظ در سازمان اسناد ملی به همین سرنوشت دچار گردیده است. با توجه به این نکته و اغلاط و افتادگی‌های فراوان این چاپ‌ها، لازم دیدیم تا همه مجموعه خاطرات ناصرالدین‌شاه تصحیح و به چاپ برسد. به این ترتیب، چه آن بخش از خاطرات که تا کنون تصحیحی بر روی آن صورت نگرفته و چه بخش‌هایی که در سال‌های گذشته به همت پژوهشگران گرامی تصحیح شده است، بار دیگر تصحیح شده و یکجا در دسترس علاقه‌مندان و پژوهشگران محترم قرار خواهد گرفت.

کتاب حاضر حاصل استنساخ صفحات ۲ تا ۱۴۹ و ۲۷۱ تا ۵۰۱ آلبوم شماره ۹۴ از مجموعه آلبوم‌های بیوتات است که در بخش اسناد خطی سازمان اسناد ملی ایران بایگانی شده است. این آلبوم دفتری به قطع رحلی بزرگ، متضمن یادداشت‌های روزانه ناصرالدین‌شاه است که در ۷۵۷ صفحه صحافی شده است. این مجلد حاوی چند بخش است، ولی بخش‌های مذکور از نظر تقدم و تأخر تاریخی دچار خلل و آشفتگی شده است؛ به این ترتیب که از صفحه ۲ تا ۱۱۷ کتاب به شرح اخبار دارالخلافه و شکارهای ناصرالدین‌شاه پس از بازگشت از سفر عتبات متبرکه پرداخته، و در ادامه به شرح سفر به کنار دریای چالوس اختصاص یافته است. ادامه مطالب که عمدتاً مربوط به شرح وقایع سفر اول فرنگستان است، از صفحه ۲۷۱ پی گرفته شده و تا صفحه ۴۹۳ ادامه یافته است. از صفحه ۴۹۴ تا ۵۰۱ نیز به وقایع دارالخلافه و اتفاقات پس از بازگشت از سفر فرنگ اختصاص دارد. مجدداً ادامه مطالب از صفحه ۱۱۸ پی گرفته شده و تا صفحه ۱۴۹ کتاب، به شرح اتفاقات دارالخلافه و همچنین گزارش‌هایی از شکار و تفرج‌های شاهانه در طهران، و اطراف شهر پرداخته شده است. تصحیح حاضر نیز بر همین اساس صورت گرفته است، لذا ترتیب زمانی خاطرات حفظ شده و خللی به آن نرسیده است.

در صفحه نخست آلبوم مذکور چنین نوشته شده است: «بسم الله الرحمن الرحيم، در حدیث معتبر شنیده شده است: مَنْ كَتَبَ بِسْمِ اللَّهِ يَحْسِنُ الْخَطَّ وَجَبَ لَهُ الْجَنَّةُ. چون کتاب‌های روزنامه‌های شکارهای قدیم را که شش هفت جلد می‌شد، دو روز قبل به صحاف‌باشی داده‌ام که همه را در یک مجلد درست کنند...»

لازم به یادآوری است که مطالب مربوط به صفحات ۱۱۷ تا ۵۰۱ کتاب، در سال ۱۳۷۷ توسط مصتح محترم، سرکار خانم فاطمه قاضیها تصحیح شده و توسط انتشارات سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران، تحت عنوان *روزنامه خاطرات ناصرالدین‌شاه در سفر اول فرنگستان* به چاپ رسیده است. با احترام تمام نسبت به مصتح گرامی، باید به این نکته اشاره کرد که در کتاب مذکور افتادگی‌ها و بدخوانی‌ها و حذف و اضافاتی - اکثراً بدون توضیح - صورت گرفته است که در تصحیح جدید، سعی بر رفع آن موارد شده است. در ادامه، ابتدا به نمونه‌هایی از افتادگی‌های در متن و سپس به چند نمونه از بدخوانی‌ها اشاره می‌شود: کلماتی که زیر آنها خط کشیده شده در چاپ قبلی بدون دلیل حذف شده‌اند:

[illegible]

شکل صحیح: چون خیلی تنها بودم فرستادم
شهر، حاجی سرور رفت پی انیس الدولہ.

[illegible]

شکل صحیح: بسیار آدم خوبی است - و سپه سالار
ابطال است - اما در قشون بحری منصب دارد.

به سبب از کمال مبارک و عظمی و در هر روز
 در هر روز و کمال خلق و عظمی و در هر روز
 به سبب از کمال خلق و عظمی و در هر روز
 به سبب از کمال خلق و عظمی و در هر روز
 به سبب از کمال خلق و عظمی و در هر روز

شکل صحیح: سپهسالار یعنی صدراعظم
میرزا احسن خان ما را کج خلق کرد.

۴. صفحه ۳۸۷ کتاب:
سطر ۵ اشتباه است: قدم می‌گذارد به هوا.
شکل صحیح: قدم می‌گذارد به هوا پرت شده، عیب می‌کند، اما برمی‌خیزد. صبح هم سواره به رشت می‌آید، در رشت فوت می‌شود.

منه درم و باران تمام کار ما بیهوده است بر سر خود را بکنید و به بدو قول بکنید زینجا
فردا در کلاس کلاس است و به عیب بکنید و خود را بکنید و به بدو قول بکنید زینجا

حاشیه‌نویسی کنار نسخه مورد توجه مصحح محترم قرار نگرفته است. شاه در حاشیه نسخه نوشته: «سنه ۳۰۶ است که حالا می‌نویسم. هرکس از این‌ها مرده است الی این تاریخ، یک نقطه سرش می‌گذارم.»

شاه اسامی ۱۴ نفر از کسانی را که در سفر اول
فرنگ به همراه او بوده‌اند و در زمان تحریر این
حاشیه نویسی (۱۳۰۶ق.) فوت کرده‌اند، با گذاشتن
نقطه‌ای در بالای نام آنها مشخص کرده است.
* تعداد جافتادگی‌های مذکور، حدود ۵۱ مورد می‌باشد.

تعدادی از موارد بدخوانی:

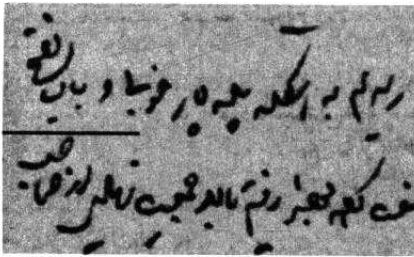
۱. صفحه ۳۵ کتاب:
سطر ۱۳ اشتباه است: گرم گفتگو می‌کرد.
شکل صحیح: گرم کشی می‌کرد.

۲. صفحه ۱۰۹ کتاب:
سطر ۱۸ اشتباه است: برادر یحیی خان.
شکل صحیح: میرزا محمد خان.

۳. صفحه ۱۸۶ کتاب:
سطر اشتباه است: اغلب کارها را با پادشاهان
می‌کردند.
شکل صحیح: اغلب کارها را با پاهاشان می‌کردند.

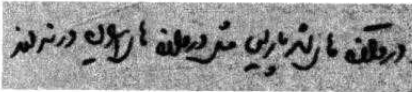
۴. صفحه ۱۹۰ کتاب:
سطر اشتباه است: حرکتی که نمایش می‌دادند.
شکل صحیح: حرکتی که به ماشین می‌دادند.

۵. صفحه ۲۰۷ کتاب:

سطر ۷ اشتباه است: باب مفتاح بسیار خوبی.
شکل صحیح: باب **لفتح** [باب الفتح] بسیار خوبی.

۶. صفحه ۲۴۸ کتاب:

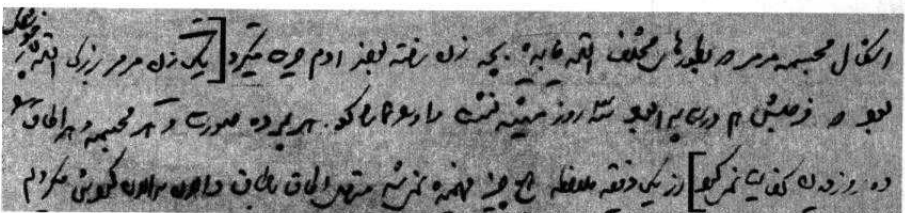
سطر ۱۵ اشتباه است: دروازه‌های ایران که در ندارد نیست.

شکل صحیح: **دروازه‌های ایران در ندارند.**

*. تعداد بدخوانی‌ها بسیار زیاد بوده و خارج از حوصله این مقدمه می‌باشد.

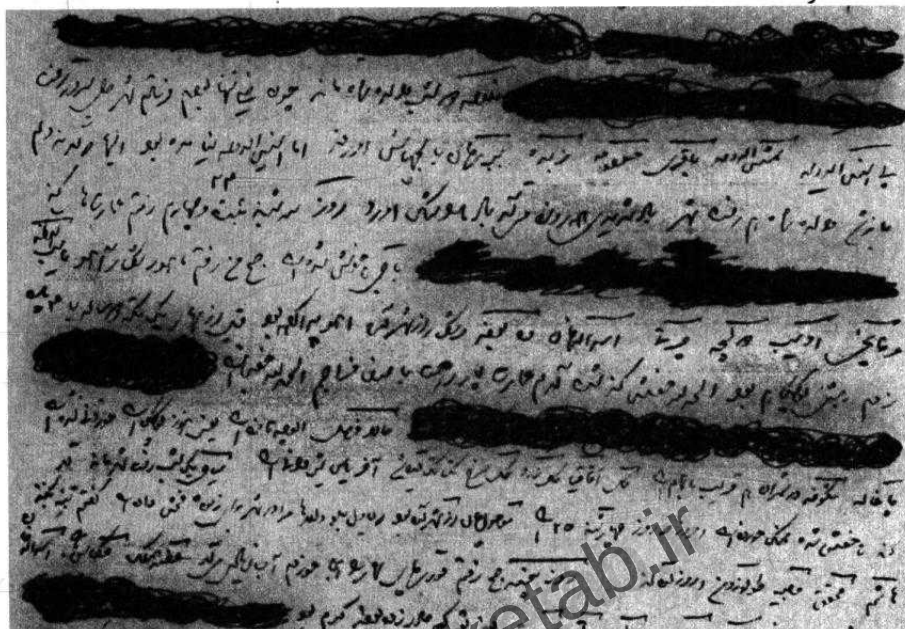
در هنگام تصحیح چنین متونی، گاهی مصحح به حذف کلمه یا کلماتی مخالف شأن قلم اقدام می‌کند. روش معمول چنین است که پس از حذف کلمه یا کلمات مزبور، در پانویس صفحه به این حذفیات اشاره نماید، اما متأسفانه مشاهده می‌کنیم که مصحح محترم، کل یک سطر را به خاطر یک کلمه حذف نموده و نه تنها در پانویس صفحه به حذفیات مذکور هیچ اشاره‌ای نکرده، بلکه ادامه مطلب را از چاپ سنگی پی گرفته است. به مثال زیر توجه فرمایید:

در صفحه ۵۷ کتاب، سطر ۱ چنین است: یک زن مرمر بزرگ ایستاده بسیار خوشگل، «ده روز دیدن کفایت نمی‌کرد». مطلب داخل گیومه در پانویس، به چاپ سنگی ارجاع داده شده است. شکل صحیح: یک زن مرمر بزرگ ایستاده بسیار خوشگل بود که فرجش هم درست پیدا بود، سه‌روز می‌شد نشست و او را تماشا کرد. هر پرده صورت و هر مجسمه و هر اطلاق را ده روز دیدن کفایت نمی‌کرد.

ملاحظه می‌شود که دو سطر از متن نسخه، تنها به خاطر یک کلمه (فرجش)، بدون هیچ شرح و توضیح اضافه در پانویس کتاب، حذف شده است.

در موارد متعدد، مصحح محترم هیچ اشاره‌ای به حذفیات صورت گرفته توسط کاتب نسخه نکرده است.

در هر صورت، ذکر موارد فوق به جهت تخفیف و کوچک شمردن زحمات مصحح و مصححان محترم و بی‌توجهی به پیش‌کسوتی ایشان نبوده و تنها به جهت آگاهی خوانندگان محترم به عرض رسیده است که گفته‌اند:

بزرگش نخواند اهل خرد که نام بزرگان به زشتی برد

روش تصحیح

در تصحیح متن حاضر، روش معمول و رایجی که در تصحیح این‌گونه متون رعایت می‌شود مورد نظر قرار گرفته است. متن اصلی فاقد علائم سجاوندی و رعایت قواعد پاراگراف‌بندی بوده است که در بازنویسی، کلیه این موارد رعایت شده است. کلماتی همچون «برخواستم، خاندم و نهار» و از این دست، به رسم الخط متعارف امروزی «برخاستم، خواندم و ناهار» تغییر یافته است؛ علاوه بر این، از آن جایی که این دست‌متون برای پژوهشگران سایر حوزه‌ها مانند زبان‌شناسی و سبک‌شناسی از منابع بسیار ارزشمندی محسوب می‌شوند، سعی کردیم کلیه ویژگیهایی را که در متن نسخه وجود داشت - مانند اعراب‌گذاری کلمات توسط نویسنده - به همان شکل حفظ کنیم.

ناصرالدین شاه صورت‌های مختلفی از یک کلمه را تحریر کرده است که به نظر می‌رسد این امر مربوط به آشنا نبودن وی با این دست از کلمات و نحوه ادای برخی از اسامی است که تحریر شکل صحیح آنها را برای شاه سخت کرده و گاهی اوقات در املاء این اسامی دچار سهو شده است؛ از جمله این موارد می‌توان به کلماتی چون General اشاره کرد که به صورت‌های ژرنال، ژرنال، جرنال و جنرال تحریر شده است و یا نام رودخانه معروف تیمز لندن Thames River که به اشکال رودخانه تمز، رودخانه تمز، رودخانه تامز و بعضاً رودخانه تمیز نوشته است. لذا ما تمامی این صورت‌ها را در متن حفظ کرده‌ایم و تنها در مواردی که نیاز به توضیح داشته است در همان صفحه توضیح داده‌ایم.

آشکال غلط از املاهای اسامی فرنگی را که بسیار نیز فراوان است (estérik به جای street) به همان صورت اولیه حفظ کرده‌ایم و در انتهای کتاب، در بخش اعلام، بعد از شماره صفحات، شکل صحیح فرنگی آن کلمه را در داخل پرانتز ذکر کرده‌ایم؛ همچنین در انتهای فهرست اسامی فارسی، شکل صحیح اسامی فرنگی، به ترتیب حروف الفبای لاتین ذکر شده و در مقابل هر نام به شکل فارسی آن نام ارجاع داده شده است.

کلماتی مانند: (چای-چایی) یا (چرتی-چورتی) که به دو شکل تحریر شده است، هر دو شکل آن کلمه و بدون ذکر در پانویس، در متن حفظ شده است.

مطالب صفحه ۷۶ و ابتدای صفحه ۷۷ که با فونت B Lotus صفحه‌بندی شده است، همان‌طور که در پانویس صفحه ۷۶ توضیح داده‌ام، در اصل سند به خط علی‌رضا خان قاجار قوانلو عضدالملک تحریر شده است که به جهت تشخیص راحت‌تر آن برای مراجعین محترم، با فونتی متفاوت صفحه‌بندی شده است.

در متن اصلی حرف اضافه «به» به کلمه بعدی چسبیده است، همچون: «بجای» یا «بخاطر» که به شکل «به‌جای» و «به‌خاطر» نوشته شده است.

کلمات جمع که با حرف «ها» ادغام شده‌اند مانند: خانها و خواجها و امثالهم از هم جدا شده و به شکل خانه‌ها و خواجها‌ها نوشته شده است.

هرجا افزودن کلمه یا حرفی بایسته دیده شد، آن را در میان کروشه [] قرار دادیم؛ همچنین کلمات و جملات معترضه را در میان دو خط - - و واژه‌های مغلوط فارسی-عربی، همچون «شوخیّت» را به همان صورت اصلی آورده‌ایم.

در بعضی از قسمت‌های نسخه، در نگارش بعضی از کلمات اشتباهاتی صورت گرفته که ضمن تصحیح این موارد، آنها را در پانویس همان صفحه مشخص کرده‌ایم.

در بخش‌هایی از نسخه (به ویژه در هنگام سفر فرنگ) حساب روزها از دست کاتب خارج شده و ترتیب روزها و تاریخ‌ها به هم ریخته است. این موارد با استفاده از نرم‌افزار تبدیل تاریخ به شکل صحیح آن تغییر داده شده و به جهت آگاهی خوانندگان، در پانویس صفحات مورد اشاره توضیح داده شده است.

اسم‌هایی که به زبان فرانسه یا انگلیسی و اکثراً ناقص و غلط در انتهای بعضی از پاراگراف‌ها نوشته شده است، همچون: (iuchi) یا (enis) بدون هیچ تغییری حفظ شده و صورت فارسی آن در کنار صورت اصلی، داخل کروشه [] قرار داده شده است: (یوشی=uchi)، ضمناً این اسامی مربوط است به اسامی همسران شاه که در شب مورد اشاره کشیک وی بوده‌اند. پرازنزهای داخل متن به تبعیت از اصل سند گذاشته شده‌اند.

به جهت تسهیل در امر تحقیق و پیگیری موضوعات و مطالب خاص توسط پژوهشگران و علاقه‌مندان، به استخراج اعلام هر صفحه از سند با شماره‌گذاری آن صفحه در داخل کروشه [] اقدام نموده‌ایم؛ به عنوان مثال رقم ۲۵۰۱ در متن بازنویسی شده، شماره‌ای است که به عکس آن صفحه از سند در آلبوم مربوط به آن تعلق دارد.

در این کتاب سعی شده است از پانویس‌های غیر ضروری اجتناب شود و تنها به مواردی پرداخته شود که لازم و ضروری تشخیص داده شده است.

سرفصل‌های صفحات فرد کتاب، توسط مصحح تنظیم شده و ارتباطی با اصل نسخه ندارد. در هنگام تصحیح این کتاب، از نسخه چاپی ترجمه انگلیسی خاطرات ناصرالدین شاه که در بخش منابع به آن اشاره کرده‌ام بهره برده‌ام.

با توجه به مراجعه محققان و پژوهشگران عرصه‌های مختلف به این چنین کتاب‌هایی، فهرست‌هایی مختلف و متنوع همچون اسامی اشخاص و القاب، اسامی جغرافیایی، مدنی، اجتماعی و اداری و واژه‌های خاص، طوایف، ایلات، خاندان‌ها و مذاهب، گل و گیاه، میوه‌جات و درختان، حیوانات و جانداران، کتب و رسالات تهیه شده است.

تصاویر انتهای کتاب با موضوعات مربوط به سفر اول فرنگ ناصرالدین شاه، از روزنامه‌های خارجی استخراج و در بخش تصاویر (همراه با ذکر منابع) عرضه شده است.

شیوه ترتیب فهرست اعلام اشخاص به شکل زیر است:

- نام‌هایی که یکنواخت و مشابه بوده و احتمال می‌رفته است که دو یا چند شخص مجزا باشند، پشت سر هم و به ترتیب ذکرشان در صفحات آورده‌ایم، تا اختلاطی در هویت و منصب آنها حاصل نشود. (مثلاً میرزا زکی خان و میرزا زکی تفرشی ضیاءالملک)

- القاب بعدی و اطلاعات مربوط به افراد پس از شماره صفحات و داخل پرانتز آورده شده است.

- پیش اسم‌ها (خطاب و عنوان) همچون آخوند، آقا، حاجی، ملا، میرزا، لرد، کنت و ژنرال و امثالهم را در میان () و بعد از نام شخص آورده‌ام. بدیهی است عناوین خان و میرزا اگر بعد از نام اشخاص آمده باشد در جای خود باقی مانده است.

- در مواردی القاب، مناصب و عناوین بعدی اشخاص را آورده‌ام.
- در تشخیص برخی از القاب اشخاص، از دیگر روزنامه‌های خاطرات ناصرالدین‌شاه که خود تصحیح کرده‌ام، بهره برده‌ام.

نام‌های شخصی افراد، با اقتباس از شیوه زنده‌یاد استاد ایرج افشار که در کتاب *چهل سال تاریخ ایران* معمول داشته‌اند، تنظیم گردیده است:

- اسم کوچک + کلمه عنوانی مثل خان و میرزا ← ارجاع به لقب (مثلاً حبیب‌الله خان ← ساعدالدوله، عبدالصمد میرزا ← عزالدوله)

- اسم کوچک منفرد ← ارجاع به لقب (مثلاً زبیده ← امین‌اقدس)

- اسم کوچک منفرد ← (مثلاً خداورد)

- اسم کوچک + کلمه عنوانی مثل خان، میرزا یا نسبت (مثلاً خسروخان، خسرومیرزا، خان‌جان‌خان خواجه‌وند)

- اسم کوچک مرکب + کلمه عنوانی همچون خان، میرزا یا نسبت آن شخص (مثلاً حسینقلی خان، سلطان‌مراد میرزا و محمدتقی خان افشار)

تقدیر و تشکر

مراتب سپاس و تشکر فراوان خود را از مجموعه کارمندان سازمان اسناد ملی ایران، به‌ویژه کارمندان محترم واحد اطلاع‌رسانی، به‌پاس همکاری صمیمانه و مسئولانه ایشان اعلام می‌دارم.

از سروران گرامی، آقایان بهمن بیانی به‌جهت تذکر و یادآوری معانی برخی از کلمات و اصطلاحات منسوخ، احمد چایچی امیرخیز به‌پاس ترجمه واژه‌های ترکی، مهدی فراهانی به‌جهت گردآوری و آماده‌سازی تصاویر انتهای کتاب و توضیحاتی چند در رابطه با برخی از اسامی فرنگی، استاد عبدالله شهبازی به‌جهت کمک در بازایی برخی از واژگان و اسامی اماکن جغرافی، آقای محسن محمدی به‌جهت راهنمایی در مورد فود بنگال و از آقای رضا کوچک‌زاده به‌جهت راهنمایی در مورد کلمه حمله‌خوان کمال تشکر را دارم.

از سرکار خانم نسیم محمدی به جهت تذکراتی چند در جهت ویرایش و آراستگی متن حاضر تشکر و قدردانی می‌کنم.

از سرکار خانم نسرین خلیلی همسر مهربانم، به پاس همیاری و همدلی و کمک‌هایش در امر مقابله متن کتاب نهایت سپاسگزاری را دارم.

از حضرت استاد دکتر سید مصطفی محقق داماد و کلیه کارمندان محترم انتشارات بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار یزدی، به پاس تلاش بی‌وقفه این مرکز، جهت ارتقاء سطح فرهنگ و دانش ایران عزیز، و فراهم نمودن شرایط لازم جهت چاپ هرچه نفیس‌تر کتاب حاضر تشکر و قدردانی می‌نمایم.

وظیفه خود می‌دانم از دوست بزرگوار و دانشمندم، جناب آقای دکتر محمد افشین‌وفایی، به سبب تمامی زحمات و تلاش پیگیرانه و دلسوزانه ایشان، در جهت هرچه بهتر و پاکیزه‌تر شدن متن حاضر و یادآوری نکاتی چند در فهم لغات و اصطلاحات متن صمیمانه تشکر نمایم.

از دوستان عزیزم آقایان کاوه حسن‌بیگلر، ابراهیم آبشاری و محمدرضا رضایی‌پور، علی غلامی و کیانوش معتقدی، به پاس تمامی زحمات ایشان در جهت هرچه بهتر عرضه شدن کتاب حاضر قدردانی می‌کنم.

همچنین لازم است از جناب آقای علی‌اصغر علمی، مدیریت محترم انتشارات سخن و کلیه کارمندان محترم این مؤسسه، کمال تشکر و امتنان را داشته باشم.

سخن را با درود به روان پاک دکتر محمود افشار و خلف صالحش، زنده‌یاد ایرج افشار، به پایان می‌برم و برای زنده‌یاد استاد کریم اصفهانیان که همواره وام‌دار رهنمودهای پدران ایشان هستم، علو درجات و بهشت برین را آرزو مندم.

این اثر را تقدیم می‌کنم به تمامی پویش‌گران و علاقه‌مندان عرصه تاریخ و فرهنگ ایران‌زمین و یادآوری می‌کنم، با توجه به بضاعت اندک بنده، به احتمال قریب به یقین لغزش‌ها و اشتباهاتی در تصحیح این اثر روی داده که امیدوارم سروران و فضلا بر این نقایص چشم پوشیده و با تذکرات کارشناسانه خود بنده را مرهون محبت‌های خویش سازند.

مجید عبدالمین

زمستان ۱۳۹۸